

Розділ III ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Барвінська П.І.

ВАТРОСЛАВ ЯГІЧ ТА ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ФАХУ «СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ІСТОРІЯ» У ВІДЕНЬСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

З середини XIX ст. значно активізуються інтеграційні процеси в європейській історичній науці. До них долучились й університетські спільноти Російської імперії,¹ що в певній мірі слугувало закладенню основ загальноєвропейського інтелектуального простору. Важливу роль в цьому відіграла “міграція” професорсько-викладацького складу університетів. Переважна більшість професорів мала досвід роботи, або, принаймні, стажування чи тривалих наукових досліджень у декількох різних університетах. Яскравим прикладом цього може слугувати постать відомого славіста, історика Ватрослава Ягіча (Vatroslav Jagić), який працював у Новоросійському, Берлінському, Петербурзькому і Віденському університетах. Постать Ватрослава Ягіча була досить привабливою для радянських й українських науковців². Мали місце й спеціальні публікації про одеський період у житті відомого вченого³. Переважна більшість публікацій зосереджена на його внеску до розвитку європейської славістики. Але до заслуг Ватрослава Ягіча можна зарахувати й постання фаху “східноєвропейська історія” у Віденському університеті. Ця сторінка діяльності відомого вченого є практично невідомою для українських дослідників. Варто сказати й те, що історія історичної науки за рубежом, як і зарубіжна історіографія взагалі, для сучасної української історичної науки в значній мірі залишаються своєрідною *terra incognita*. Дана стаття й покликана в певній мірі заповнити цю лауну, оскільки має на меті проаналізувати роль Ватрослава Ягіча в інституалізації фаху “східноєвропейська історія” у Віденському університеті та особливості організації східноєвропейських студій в університетах Австро-Угорської імперії на рубежі XIX-XX ст..

1870 рік став переломним у житті Ватрослава Ягіча. У цьому році він за свої наукові досягнення здобув ступінь доктора наук у Берлінському університеті і у цьому ж році він став безробітним, опинившись у складному матеріальному становищі. Після масових молодіжних виступів у м. Загребі Ватрослава Вікентійовича було звільнено з посади викладача Загребської гімназії і заборонено вступати на службу в межах Австро-

Угорської імперії. Це змусило його звернутись по допомогу до відомого російського філолога, професора Петербурзького університету І.І. Срезневського. Завдяки клопотанням Ізмаїла Івановича Срезневського та Балтазара Власовича Богішича, який на той час очолював у Новоросійському університеті кафедру слов'янського законодавства, університетська кар'єра відомого славіста розпочалась з Одеси. 27 лютого 1871 року Ватрослав Ягіч в результаті таємного голосування (19 голосів за, 2 – проти) був обраний Радою Новоросійського університету екстраординарним професором кафедри порівняльної філології. При цьому В. В. Ягічу надавалась річна відпустка для удосконалення російської мови та санскриту, як в Росії, так і за кордоном⁴. По закінченні відраджень В. В. Ягіч викладав у Новоросійському університеті порівняльну граматику, санскритську та грецьку граматики й коментований курс «Одісеї» Гомера. Його лекції подобались студентам, але не задовольняли самого Ватрослава Ягіча. Він мріяв про слов'янську філологію, в якій був справжнім фахівцем. Тодішній студент Д. М. Овсяннико-Куликовський пригадував: «В мої студентські роки він (Ватрослав Ягіч — П.Б.) був професором Новоросійського університету і вже тоді мав заслужену репутацію першокласного вченого. Але Григорович — за своїм звичаєм - «ревнував» до нього свою науку і ні за що не хотів надати йому можливість читати систематичні курси по слов'янознавству»⁵. У листопаді 1873 року Ватрослав Ягіч отримав запрошення на посаду професора слов'янської філології Берлінського університету і наступного ж року залишив Одесу. Досить швидко викладацька діяльність у Берлінському університеті розчарувала професора Ягіча. Ось що він писав з цього приводу у листі до Олександра Олександровича Кочубинського: «...Ви пам'ятаєте, що я Вам, захоплюючись, як тепер бачу оманливими припущеннями, розповідав про важливість цієї посади для нас слов'ян. На ділі ж виявляється, що все це зовсім не так... Вони (німці- П.Б.) ...не запросили мене викладати слов'янську філологію на основі того переконання, що ця наука для них потрібна, ні вони, тобто пруське міністерство, хотіло позбавити польську фракцію свого ландтагу можливості докоряти пруський уряд в тому, що він гребує польською мовою... Поляки ж мною вже а ргіогі не задоволені, по-перше тому, що вважають, що тільки поляк мав право на цю кафедру, а по-друге ж, незабаром впродовж мого викладання помітили, що я не русоворог, а русофіл. Таким чином залишилась мені ще тільки російська мова, якій навчаються чоловік 5-6; це зрозуміло вже не поляки, а німці. Але уявіть, як нудно навчати німця російської мови? Яка тут філологія! ...Чи варто із-за цього займати кафедру слов'янської філології? Адже це майже гірше викладання санскритської мови одеським студентам, які, по крайній мірі як свої, були мені симпатичні – не те, що тутешні»⁶. Однак саме у Берліні Ватрославу Ягічу вдалося розгорнути плідну науково-дослідну та видавничу діяльність. Він заснував перший міжнародний славістичний журнал "Архів

слов'янської філології" ("Archiv für slavische Philologie"), редактором якого був впродовж сорока років. Навколо цього часопису "об'єдналися кращі сили славістики як у слов'янських, та к і в неслов'янських країнах, він вивів слов'янознавство на загальноєвропейський науковий шлях"⁷.

По смерті І. І. Срезневського Ватрослав Ягіч у 1880 році перебрався до Петербурга, де обійняв колишні посади покійного у Петербурзькому університеті та Петербурзькій Академії. Шість років роботи у Петербурзі були досить плідними для В. В. Ягіча.

З 1886 року Ватрослав Ягіч очолював кафедру слов'янської філології у Віденському університеті, яку він заступив після виходу у відставку Франца Міклошича (Franc Miklošič). Історія, культура та повсякденність фаху "слов'янська філологія" у Віденському університеті досить позитивно відрізнялась від становища цієї дисципліни у Берлінському університеті. В певній мірі це можна пояснити значно строкатішим національним складом і значно лояльнішою національною політикою Габсбургської монархії. Кафедра слов'янської філології Віденського університету ще за часів Франца Міклошича була досить привабливою для слов'янської молоді. Саме тут молоді слов'яни могли вдосконалювати свої рідні мови, збагачувати знання про культуру свого народу, а професіоналізм і авторитет професора Міклошича були дуже високими. Ватрослав Ягіч теж був його учнем. По тому як В. В. Ягіч очолив семінар слов'янської філології, у його роботі брали участь українські і російські вчені: І. Франко, К. Студинський, С. Кульбакін, Г. Ільїнський, Є. Щепкін.⁸ Останній з великою приємністю писав про свої зустрічі з Ватрославом Ягічем: "Знайомство з Ягічем приносить велике задоволення... Особистість жива і чутлива, розум тонкий і систематичний, знань, і в своїй спеціальності, і в області Слов'ян взагалі, – надмірно, а до того ж ще й досвід Санкт-Петербурзький, Берлінський, Віденський. На щастя для мене, він любить поговорити, а тому я без сумнівів совісті вимотую з нього цілі лекції, найчастіше з древньої болгарсько-російської літератури, важливої для тлумачення літопису."⁹

Як керівник семінару Ватрослав Ягіч хотів не тільки слідувати за своїм великим попередником Францом Міклошечем, але й прагнув перетворити Відень у центр європейської славістики¹⁰. При цьому він опирався на концепцію, яку розвинув ще в Петербурзі та Берліні. На його думку, перш за все, потрібно було розширити визначене поняття славістики, яке б не обмежувалось тільки "науковим плеканням мов", а охоплювало б також літературу та деякі допоміжні дисципліни, передусім історію¹¹. Задля реалізації цього задуму наприкінці 1891 року Ватрослав Ягіч запросив до Відня свого друга, професора Празького університету Костянтина Їречка (Josef Konstantin Jireček). Це запрошення В. Ягіч мотивував тим, що К. Їречек вже є відомим спеціалістом з історії Балкан і, насамперед південних слов'ян, а переважна частина слухачів його семінару -

південні слов'яни Габсбургської монархії. Але не менш важливим було й те, що їх об'єднували не тільки наукові та науково-політичні інтереси, а й особиста дружба. Їхні сім'ї неодноразово разом проводили відпустки, а листування між Ягічем та Іречком, яке розпочалося у 1876 р. тривало впродовж 30 років¹². До свого задуму Ватрослав Ягіч також зумів залучити тодішнього міністра освіти Австро-Угорщини Пауля Гауча (Paul Gautsch), який за словами В. В. Ягіча поставився з «найповнішим розумінням і дав дозвіл для подальшої акції»¹³. Після того як його план отримав благословення від «високої політики», Ватрослав Ягіч почав активно діяти. На думку Вальтера Ляйча (Walter Leitsch) і Манфреда Штой (Manfred Stoy). «тільки він (Ягіч — П.Б.) бюрократичними околицями міг протягти на факультет цю спеціальність»¹⁴. Насамперед він домігся відкриття ще однієї кафедри в рамках очолюваного ним семінару. В травні 1892 року на засіданні колегії професорів Віденського університету дискутувалося питання назви майбутньої кафедри. Історики були проти назви «кафедра слов'янської історії». Альфонс Хубер (Alfons Huber) запропонував назву «кафедра допоміжних наук слов'янської філології». В кінцевому результаті всі зійшлися на назві «кафедра слов'янської філології та античності» («Lehrstuhl für slawische Philologie und Altertumskunde»).¹⁵ Після того як у червні рішення колегії було затверджено, Ватрослав Ягіч торжествував: «Хоча німецькі політики боролись за їх «необмежене національне панування», але це стало можливим, сильна більшість свого досягає. Ви бачите, що наші віденські професори розуміють більше, ніж можна було сподіватись»¹⁶. Ці висловлювання В. І. Ягіча були спричинені цілим рядом факторів. З одного боку у цей час в Австро-Угорській імперії серед етнічних німців все більшої популярності набували пангерманістські ідеї. З іншого боку, до складу Габсбургської монархії входили значні маловивчені території, населені східноєвропейськими народами, які, відповідно до Просвітницького проекту, треба було цивілізувати – що найчастіше означало впровадження їх у коло німецькомовної «високої» культури.¹⁷ Частиною цього проекту стало відкриття Львівського (1817) та Чернівецького (1875) університетів. покликаних нести «німецьке світло на Схід»¹⁸ Не дивно, що саме у цих університетах появилися перші осередки східноєвропейських історичних досліджень. Досить сказати, що становлення української історії як академічної дисципліни, сильно пов'язано з відкриттям у 1894 р. у Львівському університеті – одному з найсхідніших університетів Австро-Угорської імперії – кафедри «Всесвітньої історії з особливим наголосом на історії Східної Європи», яку очолив Михайло Грушевський, основоположник сучасної української історичної науки.

Також уява, що є Німеччина і що є німецька культура у значній мірі залежало від результату конкуренції між Віднем і Берліном щодо об'єднання німецьких етнічних земель. Поразка в австро-німецькій війні відсунула Австрію, утворення Німецької імперії

посилило специфічно німецьку візію Східної Європи. Німеччина розглядала Східну Європу, як регіон розширення свого життєвого простору, що породило концепцію “Mitteleuropa”.¹⁹ Тут проявлялося також прагнення більше дізнатися про велику державу на сході – Російську імперію. Цей інтерес зумовив появу в 1902 році семінару з історії Східної Європи в Берлінському університеті. В постанові цих інституцій були зацікавлені правлячі кола обох імперій, що було пов'язано з підготовкою до війни. Однак у підходах до Східної Європи та, відповідно, організації східноєвропейських досліджень, між Берліном та Віднем спостерігалися певні відмінності. В значній мірі східноєвропейські дослідження в Німеччині з самого початку свого існування були переобтяжені політикою «Дранг нах Остен». Це у значній мірі означало особливий наголос на Росії й російському чинникові як майбутньому супернику у боротьбі за східноєвропейський простір. У випадку ж Відня можна говорити про більш систематичний і менш політично заангажований підхід до східноєвропейської історії. Це можна як пояснити, так і підтвердити тим, що до постанови й утвердження цього напрямку досліджень долучались етнічні слов'яни та вихідці зі Східної Європи.

У 1893 році Костянтин Їречек очолив новостворену кафедру. Цю подію віденська преса коментувала як “перший випадок, коли професора Празького чеського університету переведено до німецького університету Австрії”²⁰. Попри назву кафедри тут, перш за все, займались слов'янською історією. Ці заходи, в певній мірі, й стали поштовхом до подальшої інституалізації фаху “східноєвропейська історія” у Віденському університеті.

Самостійний семінар східноєвропейської історії на філософському факультеті Віденського університету було зорганізовано тільки у 1907 році. Організаційно до цього доклались, насамперед, принц Франц I фон Ліхтенштейнський (Franz I von Liechtenstein) та Ганс Уберсбергер (Hans Uebersberger). У 1894 році принц Франц I фон Ліхтенштейнський був призначений послом Австро-Угорщини у Росії. Це поглибило його інтерес до історії Росії та австро-російських відносин. Він почав покровительствувати молодому австрійському досліднику Гансу Уберсбергеру в дослідженнях російської історії. Згодом на власні кошти придбав для університету бібліотеку відомого історика Василя Більбасова. Це дало серйозний поштовх до організації семінару східноєвропейської історії у Відні²¹. Семінар очолив Костянтин Їречек, який мало переймався організаційними заходами, а сконцентрувався на викладацькій та дослідницькій діяльності. Він читав лекції з історії балканських та дунайських держав, середньовічної історії слов'янських народів, відносин слов'ян з Візантією та загальної історії Південно-Східної Європи²². Лекції Ганса Уберсбергера були присвячені історії Росії, Польщі, історії ідей західних та південних слов'ян, а також питанням орієнталістики²³. Важливо відзначити, що на семінарі східноєвропейської історії

Віденського університету під Східною Європою розуміли, насамперед країни і землі, які знаходились поза межами Габсбургської монархії. В основному це були Російська імперія, Польща та Балкани. Міркування Костянтина Їречека про те, що в сферу компетенції семінару східноєвропейської історії необхідно включити й історію Угорщини залишились теорією²⁴. У роботі семінару приймав участь і Ватрослав Ягіч. Зокрема він разом з Костянтином Їречekom здійснював керівництво виконанням дисертаційних робіт на семінарі. Серед дисертантів було чимало й українців, які захищали дисертації на теми української історії²⁵. Також Костянтин Їречек переймався розвитком східноєвропейських історичних досліджень у Чернівецькому та Празькому університетах. Він посприяв Володимиру Мілковичу (Vladimir Milkowicz) отримати посаду професора східноєвропейської історії у Чернівецькому університеті. Тут також розпочав свою наукову кар'єру учень Костянтина Їречека Іон Ністор (Ion Nistor), другий його учень Ярослав Бідло (Jaroslav Bidlo) репрезентував східноєвропейські історичні дослідження у Празькому університеті.²⁶ Показово, що з шести професорів східноєвропейської історії у Габсбургській монархії тільки один Ганс Уберсбергер був етнічним німцем. На відміну від Німецької імперії, де в університетах цей фах репрезентували виключно етнічні німці (серед них були вихідці з Прибалтики) в Австро-Угорщині образ Східної Європи конструювався академічною спільнотою за участі вихідців з самої Східної Європи. Також концепція семінару східноєвропейської історії у Віденському університеті з самого початку свого заснування була значно ширшою ніж концепція аналогічного семінару у Берлінському університеті. У Берліні займались в основному історією Росії і цей русоцентризм досить тривалий час позначався на східноєвропейських дослідженнях, які проводились у Німеччині. На семінарі східноєвропейської історії Віденського університету була репрезентована як історія Росії (Ганс Уберсбергер), так і історія інших народів Східної Європи. що обумовлювалось науковими інтересами Костянтина Їречека та дисертантів семінару, які представляли різні народи Східної Європи і з задоволенням виконували дисертаційні роботи на теми, пов'язані з історією свого народу.

Східноєвропейська історія сьогодні посідає одне з чільних місць в університетах німецькомовних країн. У статті аналізується роль відомого славіста та історика Ватрослава Ягіча в інституалізації фаху "східноєвропейська історія" у Віденському університеті та подається історія становлення цього фаху в Австро-Угорській імперії.

Eastern-European history today occupies a highly important place in the universities of German-speaking countries. The article analyzes the role of a famous Slavonic scholar and historian .Vatroslav Jagić in the institutionalization of the Eastern-European history discipline

at the University of Vienna and represents the history of formation of this discipline in the Austro-Hungarian Empire.

Примітки:

1. Більш детально про інтеграційні процеси у європейській історичній науці і залучення до них науковців з університетів підросійської України див.: Стельмах С. *Історична наука в Україні епохи класичного історизму (XIX – поч. XX ст.)* – К., 2005. – С. 141-149, 313-333; Попова Т. Н. *Историография в лицах, проблемах, дисциплинах. Из истории Новороссийского университета.* – Одесса, 2007. – С. 59-60.
2. Дем'янчук В. Г. Гнат (Ватрослав) Ягич. // *Записки історико-філологічного відділу УАН.* – 1924. – Кн. 4; Кораблев Н. Н. *Памяти академика И. В. Ягича. К десятилетней годовщине со дня его смерти (1838-1923).* // *Труды Института славяноведения Академии наук СССР.* – Л., 1934. – С. 311-352; Кравченко О. Степан Смаль-Стоцький і Ватрослав Ягич. // *Записки НТШ.* – 1966. – Т. 212. – С. 317-327; Смольська А. К., Зубов М. І. *Ягич Ігнатій (Ватрослав) Вікентійович.* // *Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник.* – Т.4. – Одеса, 2005. – С. 479-482.
3. Бернштейн С. Б. *К истории языковедения в Одессе: Материалы для биографии Ягича.* // *Труды ОГУ.* – Сборник филологического факультета. – 1940. – Т. 1. – С. 41-55; Арбузов И. В. О. В. *Ягич в Одессе.* // *Славянская филология.* – Л., 1964; *Новороссийский университет в воспоминаниях современников. К 135-летию Одесского университета.* // *Автор-составитель Самойлов Ф. О.* – Одесса, 1999 – С. 20, 24-25, 86, 150, 204.
4. *Державний архів Одеської області (Далі ДАОО).* Ф.-45, Оп.-7, Спр.-8, Арк. 5-9, 28-31, 39; Бернштейн С.Б. *К истории языковедения в Одессе: Материалы для биографии Ягича.* – С. 45-44
5. *Новороссийский университет в воспоминаниях современников* – С. 24-25.
6. *Цит. за: Бернштейн С.Б. К истории языковедения в Одессе* – С. 53-54.
7. *Смольська А.К., Зубов М.І. Ягич Ігнатій (Ватрослав) Вікентійович.* – С. 480.
8. *Там само.* – С. 481.
9. *Цит. за: Евгений Николаевич Щепкин (1860-1920): Биообграфический указатель.* / *Сост.: И. В. Максименко, В. В. Самоурова; науч. ред. Т.Н. Попова.* – Одесса, 1998. – С. 24.
10. *Ivanišević A., Schmitt O. Josef Konstantin Jireček.* // *Kastner G., Suppan A., Wakounig M. (Hrsg.): Osteuropäische Geschichte in Wien. 100 Jahre Forschung und Lehre an der Universität.* – Innsbruck, Wien, Bozen, 2007. – S. 71.
11. *Там само.*
12. *Ivanišević A., Schmitt O. Josef Konstantin Jireček.* – S. 54.
13. *Цит. за: Ivanišević A., Schmitt O. Josef Konstantin Jireček.* – S. 72.
14. *Leitsch W., Stoy M. Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien 1907 – 1948.* – Wien; Köln; Graz, 1983. – S.15.
15. *Там само.* – S.17.
16. *Там само.*
17. *Дет. див.: Wolff L. "Inventing Galicia: Messianic Josephinism and the Recasting of Partitioned Poland"* // *Slavic Review* 63, 4 (Winter 2004). – pp. 818 -840.
18. *Слова австрійського міністра освіти Штремаєра з листа до імператора Франца Йосифа з нагоди відкриття Чернівецького університету цит. за: Ярослав Грицак, Пророк у своїй вітчизні. Франко і його спільнота, 1856-1886 - Київ, 2006. – С. 152.*
19. *Дет. див.: Троян С.С., Фисанов В.П. Германская "Срединная Европа" и ее опоненты.* – Чернівці, 1993; Троян С.С. Німецька "Серединна Європа": від планів "Дранг нах Остен" до концепції "Миттельєвропи". – Чернівці, 1997.
20. *Leitsch W., Stoy M. Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien* – S. 19.

21. *Wakounig M. Franz de paula Prinz von und Wakounig Marija. // Kastner G., Suppan A., Wakounig M. (Hrsg.): Osteuropäische Geschichte in Wien. – S. 27-28; Suppan A.; Wakounig M. Hans Uebersberger. // Kastner G., Suppan A., Wakounig M. (Hrsg.): Osteuropäische Geschichte in Wien. – S. 96-100.*

22. *Leitsch W.; Stoy M. Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien - S.43-44; Ivanišević A., Schmitt O. Josef Konstantin Jireček. - S. 75.*

23. *Suppan A., Wakounig M. Hans Uebersberger (1877-1962) // Kastner G., Suppan A., Wakounig M. (Hrsg.): Osteuropäische Geschichte in Wien. - S. 108*

24. *Leitsch W.; Stoy M. Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien - S. 9*

25. *Дет. див.: Кannelер А. Дисертанти з України на семінарі зі східноєвропейської історії у Віденському університеті (1907-1945 рр.) // Австрія і Україна у контексті європейської інтеграції співробітництва. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції - Відень – Київ, 2005. – С. 122-134.*

26. *Leitsch W.; Stoy M. Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien - S. 55-59.*